

A valóság álmodója

Emlékezés Gelléri Andor Endréről

Irla Füst Milán

MIKOR sok évvel ezelőtt elolvastam a „Nyugat“ folyóiratban Gelléri Andor Endre „Szállítók“ című novelláját, levelet írtam neki, hogy legyen szíves és keressen fel. S mikor eljött, már akkor, azonnal ezt gondoltam:

— No lám, itt jár-ke! közünk, vastag szemüvege van és gyerekes, huncut nevetése — olyan, mintha ép most tett volna lóvá valakit, — továbbá busa feje és óriási izmai, — mert hisz többek között diszkoszvető is volt, mint őmaga meséli... De még továbbá: mint uzsonna közben ez szemmelláthatóvá lett: az étvágya is ép oly hatalmas, mint az izmai — s mindez neki nem elég. Úristen, mi minden kellene még az ilyen embernek!

Nem volt neki elég, hogy olyan hatalmas volt a fiatal-sága, az izmai, meg az étvágya s ami a legfőbb: a tehetsége. Mert íme, — az Isten-ség minden adományai teljében azok teljes birtokában s lubickolva mindabban, amit mi, öregedő emberek oly vágyakozva csodálunk, — ő, Gelléri Andor Endre mégis hir-

telen elszorodott (s bizony későbbben is, gyakrabban is e szegény, drága barátom, mint ahogy az fiatalembereknél természetes és érthető), — mondom, az uzsonna kellős közepén, falattal a szájában valami nagy búbánat foghatta el, mert így szólt hozzám:

— Attól félek, hogy mégse vagyok én elég tehetséges, Milán úr.

Felemelkedtem a székemről, hogy vad szokásom szerint mindjárt megrázom ezt a fiatalientert és akármilyen erős... de aztán visszaultem a helyemre s békességre biztatva magamat, így válaszoltam:

— Hogy kételkedik az erejében, az is csak a nagy erő egyik jele szokott lenni. Azt szeretném, ha megbízná az ítéletemben, fiam. Ugy vélem, én értek ehhez. S fogadja el tőlem azt a nagy szót, hogy maga a legtehetségesebb emberek egyike, akit immár elég hosszú életem folyamán látnom adatott. S most arra kérem: legyen büszke erre a nyilatkozatomra, legyen meghatva kicsit, arra kérem, — tudja jól, milyen szigorú embernek ismernek — s úgy le-

het, csakugyan az vagyok, de tudja-e mért? Mert az ilyen embernek, aki írással, irodalommal tölti el egész életét, az ilyennek a vége felé már alig-alig is tetszik valami. Sajnos, nem igen volt hát módom rá, hogy az utóbbi időkben ilyesmit mondjak valakinek. Arra kérem tehát: ne kínozza magát folytonosan, ha megteheti nekem, legyen most boldog egy kicsit.

Amire nem szólt semmit, csak vastag szemüvege mögül jól rám nézett. S úgy vettem észre, hogy akkor nagyon elkomolyodtak és elmélyültek e szemek.

Aztán, mondom, máskor is sokszor elszomorodott.

— Milán úr, — azt mondja, — sokat kell szenvedni nekem.

S elmondja, hogy ő már lakatos is volt, diszkoszvető is s most egy vegytisztító-üzemben munkás s hogy nagyon sokat kell ott dolgoznia kenyéréért s hogy a benzingőztől bizony igen sokat van rosszul megcsanában.

— Hanyatlík az egészségem, asztmám van. Nagyon kergét engem az életem — azt mondja nekem.

Akkoriban volt a nagy munkanélküliség. Mit csináljunk tehát? Hogy a világnak, a magyar hazának ez a nagy kincse, virága el ne kallódjon

véglegesen. S a magyar munkásnak, munkanélkülinek, szegény embernek ez az isteni szószólója?

Hogy bánom én most, sírva bánkódom azon, hogy miért is nem voltam bátrabb és erőszakosabb, — de hát ez az ember ostoba sorsa. Mindig utólag mondja magának, mit hogy kellett volna, mi mindent kellett volna. Le kellett volna járnom a lábomat érte, — de viszont hogy lehetett? Abban a társadalomban! Azok között az urak közt!

Arra kellett hát szorítkoznia, hogy, amennyire csak lehetett, lelket öntsön belé az ember. S ez nehéz feladat különösen annak, aki, mint én is, meg van győződve a következőkről:

HOGY az író dolga e világon különös dolog ám. Mert írónak lenni nem foglalkozás, nem is hivatás, mint az orvosé, vagy tanáré, hanem még ennél is több: életforma. Ami annyit jelent, hogy az embernek eszerint kell élnie, mert alá kell rendelnie mindent ennek. Éjjel jut eszembe valami? Felkelek és megcsinálom, legfeljebb reggel alszom, vagy másnap, vagy holnapután, — úgy lehet, hogy két napig is dolgozom egyfolytában, nehogy elszalasszam a kedvemet s a nekem most kedvező pillana-

tait az alkotás szeszélyeinek. S ha netán lázam van, még akkor is, még jobb. S ha történetesen kevés is a pénzem s alig is van mit ennem éppen. S ha történetesen anyám zakatol is a konyhában mellettem és átkozódik, hogy megint nem keresek semmi pénzt, csak folyton írok és írok, mint a bolond. — Mi hasznom van nekem ebből — kérdezi az anyánk, majd a hitvesünk és gyerekünk, sőt mi magunk is utóbb s mi mégis ugyanezt tesszük, — mint a megszállott bolondok s ott ülünk az asztal mellett, vagy az ágyunk szélén mosdatlanul és borzasan, — miközben még a szívünk is verzik s nagyokat sóhajtok is esetleg, amiért így hagyjuk szenvedni a szenvedőket, azokat, akik legdrágábbak a szívünknek, — de aztán újra belemerülünk. Mibe? Valamely furcsa, megnevezhetetlen álomba. S képesek vagyunk nevetni, mulatni képzeletünk mindennemű hőseivel, bárha erőfeszítéseinktől már gyöngyözik is a homlokunk. És mégis, mindhiába és csak tovább! Kinn süt a nap s mi sötétbe merülve úzzuk a jelenést s már azt se tudjuk, éjszaka van-e, vagy nappal.

Ilyen az igazi író élete, igen bizony, ilyen.

De mit csinálhat az, aki

ugyanakkor még kelmefestő is, meg vegytisztító s' este hétig, nyolcig mártogatja benzinkádjaiba a mások szennyesét? Hogy dolgozhasson az ilyen éjjel? Vagy sose aludjon? És mit adhat az ilyennek tanácsot egy öregedő művész, aki nagy küzdelmei után így-úgy már elrendezte az életét valahogy?

*

És mégis remekeket hozott még így is létre, az a csoda ebben. Minél többet gondolkozom róla s minél többször idézem magam elé szegény, kedves arcát, annál jobban hajlandó vagyok újra meg újra csodálni. S minél többet olvasom a munkáit.

Mert az életén kívül és felül, — mindenkifelett a művészetét csodálom. Mert villog benne minden, — úgy villog a nyomorúság benne, a szegény emberek dolga, mint az arany. Mert minden olyan érzékletes benne, hogy az embernek a szeme káprázik. Egy vasutasné kávé főz például egyik novellájában, — ki ne emlékeznék a forró kávé böffenéseire? — egyszóval főzi és főzi s egyszercsak, ime: négerfejek emelkednek ki belőle, ahogyan lassacskán forni kezd. Veszik-e észre, mennyire szemléletes és érzékletes ez? Hogy még a kávé illatozását

is érzi az ember. Voltaképen csak most értem én meg teljes egészében a művészetét, — minthogy ahhoz is idő kell ám, hogy amit olvasott s amiben gyönyörködött, hogy azt jól fel is dolgozza magában az olvasó. Remek keverék ez álmából és valóságból összeszöve. Álmodok a valóságról, — ezt a címet lehetne adni könyveinek. Ismétlem: villózik a munkája s tündököl, — nem elég az, hogy a kötötűi csillognak valakinek, ő még a hegyüket is figyeli. „Hosszú acéltűi gyémánt pontokkal a végükön csillogva sűrögtek“ — írja valakiről. Egy részeges ember jamaikai rumja pedig az oldott hiacint tűzbarna színében ragyog. Mi az az oldott hiacint? Nem tudom én. Mégis úgy élvezem a képet, mintha folyékony tűz volna szemem előtt.

De különben is, nincs az a csekélység, amely ne tudna életre kelni a munkájában s néha már igazán úgy izzik, mint a rádium a sötétben, vagy valami túlvilági sugárzás. Mert mondom, csupa látomás az egész ember, csupa érzékiség. Nála kecskeszakálla van a meszelőnek s a benzinjüket úgy nevezik a kelmefestők, hogy kígyószemű benzín. Úgy vélem, hogy olthatatlan szomjúsága jellemzi a legjobb

ban, mindenről nemcsak tudni akarja, hogy milyen, de meg is akarja nekünk mondani róla és mindenáron, mintha ez az örökös szemléletessége magával a teremtéssel akarna versenyre kelni, hogy még egyszer megmutassa nekünk teljes izzásában a világot.

Mert bizony mondom, látomásból áll ám a művészet, jelenésekből, bizony azokból, s aki jól tud jeleníteni, az a nagy művész. S ha ez így igaz, akkor Gelléri Andor Endre is minden bizonytalansággal az.

Azt írja egy villámcsapásról:

„Ekkor tartottak a segéddek az utolsó két párnál; néhányuk már pihent, mikor megnyílt a kissé betámasztott ablak s a műhelyhelyiség kénköszínében forgó és fényes lett. — Mindenki a nyaka közé húzta fejét, amíg beszisszent a villám, mint lángmadár, csapongó szárnyával felgyújtotta a cipésműhely függönyét, aztán mintha tíz fegyver dördülne, pont a halaslábasba csapott s a piros paprikás lé lángok fátylára lebent és a véres parázsban mintha gyémánt lenne, úgy reppent a plafon felé egy villámtól feldobott halfarok. S a mesterné orra előtt elszállt egy lenyakazott ponty rubintós feje...“

EZ AZTÁN a csendélet. Ilyen izzó képet még nem is olvastam sehol. Ez aztán a materializáció, — vagyis, hogy fogható, érzékelhető, boldogító anyaggá válik nála még a levegő is. Hogy a leírt szavak már-már színekké válnak, hogy szinte kiugranak a papírból. Ugyanitt, a villámcsapás novellájában a szorgalmas segédekről így beszél: „a szorgoskodás úgy tépte róluk a verítéket, mint ezüstvirágot a szél“. — Veszik-e észre, milyen szemléletesen gyönyörű ez is? Hogy még ezt is széppé tudja tenni, amit a legnehezebb azzá tenni, amitől eredetileg idegenkedik az emberi lény, például az izzadságot, a verítéket, — valami habos-fodros, ezüstös látomássá teszi s akkor már gyönyörű is!

Egyszóval: költő ez a javából. Nem megfigyelő, hanem álmodó. Ő nem ceruzával a kezében járja meg a kocsmát, nem valószínű, mert hiába is járná. Mert nem abból áll ő, nem megfigyelésből, ha figyel is. S bár az álmai olykor a megtévesztésig közeljárnak ahhoz, amit valóságnak nevezünk, de aztán el is kanyarodnak tőle, — hirtelen felcsap ő valahova, ahol még sosem járt ember előtte. Például: amíg élek, fülembé fog csattogni a „Szállítók“ nagy

sárga lovának trappolása s látni fogom, mint suhannak el kocsijukkal pont a járda széle mellett... nagyon reális ez a látomás. A „Vera naplóját“ se fogom elfeledni s ezt az édes, fiatal lányt, örökös éhségével s a bönadrágos, rövidkabátos dzsezz-fiúkat körülötte, akik egy ujjal tolják fel amerikai kis keménykalapjukat a fejükön s azokat a komolykodó fiúkat sem, akik nem az érzékiséget akarják tőle, — nem a viláért! — akik az ilyen kislányoknak magyarázni szeretnek: életről-halálról s főképp a szakszervezetekről s akik, mintha megőrültek volna hirtelen, annál vadabbul esnek aztán nekik a sötét utcákon... — mindez nagyon reális, ismétlem. S a keimefestők dolga nemkülönb, ahogy a ruhákat főzik, dögönyözik, ahogy hosszú botjaikkal keverik a kondérokban, — még a műhely gőzét is érezni véli az ember, annyira reális ez a világ. Mikor hirtelen elem bukik ám egy fura kis kép is.

Mert íme nyílik az ajtó s egy kis rém-arc mered a benzintől kótyagos keimefestők elé, — elálló fülei vannak, rebbenő szeme s fakardja az orruk elé szegeződik.

— Ucsém facsiga! — kiáltja élesen a rém. — Gyeré szánkázni, esik a hó.

Róbert bámul be a műhelybe, az örült gyermek.

— Nem lehet, dolgozni kell, Róbert — mondja neki a kelmefestő s *íjedten szétcsap a karjával, mintha galambrajt üzne a gözben.* Mire a rém rögtön fordul. Megy odébb, máris az udvaron *bokázik és ugrál, a fakardjával szúr és vág s a sikongásaival felveri a házat.*

S ez már nem éppen reálitás ugyebár. Örült gyermek nincs is, tudjuk, a téboly átkát idősebbeknek tartotta fenn a teremtés. S mégis ez az, amit annyira szeretek benne, ezt az irrealitást, a nemlétezőt a létező mellett s valóságán túl: nem e világból való látomásait. Például, a benzintől kótyagos kelmefestők így szólnak a festékekhez:

— Hapták bosszúhadseregünk! Hapták a részeg kelmefestők előtt! — Amire a festékek:

— Parancsotokra ti részeg kelmefestők! Ti bátor kelmefestők!

Micsoda szó ez! Micsoda fájdalmas és mégis hetyke szó: — ti bátor kelmefestők! Hogy Shakespeare-nek is eszébe juttatott volna.

Egyszóval ezt élvezem én benne még jobban: mértékletességénél még jobban a féktelenségét s a valósághoz való

hűségénél még jobban azt a kék fényt, amellyel a valóságot hirtelen előnti. S ez az, amiről azt mondtam, hogy mintha csak a túlvilágról eregetné. S ép azért, mert a valóságnak oly nagy az ereje nála: annál bővösebben kezdenek ilyenkor a dolgok csilogni, derengeni — s ez az, amiről azt mondtam, hogy szinte foszfori fényvel. S még hozzá teljes nap-sütésben.

OLY SZOMORÚ lesz az ember tőle s mégis oly boldog! Csupa könny az ember s mégis csupa boldogság.

Mert a „Vera naplója“, a „Szállítóknál“, „A szerelmes ágyfestő“, s még inkább a „Barna sör“ s az „Ötös“ — alig győzöm felsorolni, — a „Villám és esti tűz“, a „Jamaika-rum“, a „Georgi, a borbély“ s az „Ifjúsági számár“ egytől-egyig kis remekei ám a magyar irodalomnak. Még ma is, hogy századszor olvasom őket, még ma is előnti szívemet a hála melege, hogy ez az ember nekünk adott... ez a játékos és kedves lélek, — mert csupa huncutság ám: kancsal és tréfacsináló, — mindig káprázatokba szerelmes... E novellák tragikus mivolta tehát, ép ennél az ellentétnél fogva még sokkal megkapóbb: az ember

végigmosolyog egy novellát s akkor eszmél csak rá, hogy milyen szomorú lett. Csupa játék s amellet csupa tragikum. Játszi fölületek s a mélyükön csupa szomorúság.

Egyszóval: mi tesz bennük oly boldoggá? A szépségük. S mi az, ami annyira fáj s úgy meghat minket? A bennük bemutatott szörnyű szegénység.

Mert nem holmi büszke és öntudatos munkásságról szólnak e novellák. El ne feledjük, hogy a pokol mélységes mélyén keletkeztek, oly időkben, mikor munkásnak lenni egyértelmű volt a mindenkori nyomorúsággal. Már az én időmben is, hát még a harmincas években. Sokat tudnék erről mesélni magam is, fiatalkorom idejéből, csak sose voltam annyira szerencsés, mint Gelléri Andor Endre, szegény, hogy meg is tudtam volna írni. A pokol volt ez itt, az ember körmeivel vájhatta a falat, akkor se jutott előbbre semmivel. Mint az átok ült emberén a szegénység, hogy se jobbra, se balra, — javulásra nem volt semmi remény s mozdulni nem lehetett. Azon reménykedett az ember, hogy hátha megnyeri a főnyereményt, — ez volt minden, amit a kenyeréért küzködő ki tudott találni magának. Semmi egyebet.

S jöttek még a munkanélküliség évei is. Tengődés volt az egész. Felejtethetlen nekem az a fiatalember, akiről Gelléri azt írja, hogy munkanélkülisége nyomorában a kávéházi terraszok növényeit tépdési, azok leveleit rágcsálja s így kallódik egyik városrészből a másikba...

Reméljük a magunk számára valami jót, hogy ez ezertül sose lesz így többé. Hogy fiatal és erős karoknak így kelljen tengődniök a semmi-ben.

Egyet azonban megvallhatok itt. Hogy soha nincs úgy, hogy ne volna könnyes a szemem, ha Gelléri Andor Endrét olvasom.

*

Mert munkásokról szól, a szegénységükről s asszonyaik rettenetes nyomorúságáról a multban.

S én is tudom mi az. S ha nem tudnám, ő tanítana meg rá s olyan erővel, mint senki más.

S hogy milyen szomorú szeme is van, — egyik könyvén ott van szegénynek a fényképe.

S úgy lehet, vissza se jön már s ezért még inkább csupa könny vagyok, ha olvasom őt.

S ne higgyék, hogy csakis a barátomnak szólnak a könyvek. Higgyék el, az Úristen

nevére mondom, hogy ilyenkor sokkal inkább a nagy művészt siratom.

Sokszor álmodom is róla mostanában s furá módon mindig azt, hogy szemrehányón néz, hogy haragszik rám valamiért.

S most megmondom, hogy miért haragszik.

Mert itt járt köztünk, itt kallódott, nevetgélt, vagy szenvedett a szemünk előtt s mi nem mutattunk rá, hogy ő az! — íme egy nagyszerű művész! — úgy lehet, még neki magának se mondtuk meg egészen az igazat.

Illetve én igen, — Istenemre, ebben nem vádolhatom magamat, de a többi igazán nem. Minthogy úgy van az, hogy a hétköznápok nem igen adnak alkalmat az áhitatra. Aztán még irigység is van a világon. Nagyokat falt barátai

és cimborái között, nyögött és sírdogált s oly hétköznapi jelenség az ilyesmi! — az emberek oda se figyelnek, vagy nem is akarnak...

Egyiköket se szállta meg tehát az a templomi csend s szívüknek az az áhitata, mikor le tudják vetni magukról minden ellenségeskedéseiket és hiúságaikat s bátran és szívüknek minden tiszteletével ki tudják mondani a szót, hogy: — íme a nagyszerű művész! amilyen nem sok volt e hazában. S amilyen a munkásoknak itt még nem adatott.

Mert az volt ő, igen az. S magam én: bár, mondom, nem vádolhatom magam ezért, — ennek a végleges véleményemnek én már kifejezést adtam annak idején szóban és írásban... de most a lelkem nyugáságáért, újra megteszem.

VOLTAIRE, családi nevén François Marie Arouet, amikor eljött az ideje, hogy kenyerét megkeresse, megbotránkoztatta apját azzal a kijelentéssel, hogy trásból akar megélni. „Az irodalom — mondta M. Arouet — olyan ember foglalkozása, aki haszontalan akar lenni a társadalomra nézve, terhére akar lenni a rökönainak és éhen akar halni.“ Így indult neki Voltaire az irodalmi pályának.